

Konferencija PSi#15

Pravo ili krivo?

Uredila: Višnja Rogošić

UVODNIK

Pet Sitters International, Planetary Science Institute i Pessimistic Sense of Inadequacy nisu teme sljedećega bloka posvećenoga petnaestoj konferenciji PSi i jesu teme sljedećega bloka usmjerenoga konferencijskim naslovom "Kriva izvedba: neuspjeh, neprilagođenost, krivo čitanje" (*Misperformance: Misfiring, Misfitting, Misreading*). Naime, osim što su *kriva*, ponuđena čitanja upućuju i na razvedenost šestodnevna okupljanja Performance Studies international, održanoga u Zagrebu 2009. godine (24. – 28. lipanj), s nekoliko stotina sudionika, dvanaestosatnim programom i programskom knjižicom za čije se proučavanje mora odvojiti nekoliko sati. Organizacija PSi, osnovana 1997. godine kako bi promovirala proučavanje i dijalog o teško iscrpivoj paradigmi izvedbe, ovim je godišnjim simpozijским susretom pružila priliku hrvatskom znanstveno-umjetničkom timu da "zai-gra na vlastitom terenu". S nevjerojatnim opsegom realiziranih zbivanja i inovativnim izjednačavanjem izvedbenih i izlagačkih prezentacija kroz "smjene" i panele, organizatori konferencije (Centar za dramsku umjetnost, Filozofski fakultet, ADU, Institut za etnologiju i folkloristiku, ZeKaem, Studentski centar i Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) otvorili su put u ozbiljnije markiranje regije unutar područja izvedbenih studija.

Blok "Konferencija PSi #15" tek obilježava održavanje toga značajnoga događaja nudeći promišljene komentare

nekoliko "strateški" raspoređenih punktova. Članak Dunje Plazonje, naime, iznosi teze uvodnoga panela koji je okupio fragment *the best of* izvedbenih studija, sa šest doista velikih znanstvenih imena i (za hrvatsku) aktualnom temom "(ne)prijateljskoga prepucavanja" između teatrologije i izvedbenih studija. Joško Čaleta fokusira se pak na zaključak PSi#15, odnosno smjenu "Ganga Party", nudeći informativni i pitki uvid u osnove, povijest i suvremene "nedaće" gange uz antropološko izvješće o organizaciji i realizaciji smjene. Između dvaju najudaljenijih točaka konferencije, Suzana Marjanić "plete" tekst o obnovljenoj izvedbi (*reenactment*) – fenomenu koji je doveo u pitanje jedan od postulata ranoga performansa. Pritom se ponajviše bavi njemu posvećenim panelima i smjenom *Narančasti pas i druge priče* kao "kratkim povijesti hrvatskoga performansa". Fiona Templeton opisuje aleatorički put do greške britanske skupine The Theatre of Mistakes. Konačno, kontekst ovim razmišljanjima i izvještajima pružit će razgovor s Marinom Blaževićem i Ladom Čale Feldman kao nositeljima dvaju ključnih titula – direktora konferencije i predsjednice organizacijskoga odbora. Uz očekivanu težnju ka jasnoći i jednoznačnosti, a u konferencijskome duhu, sljedeće stranice priželjkuju i plodonosna pogrešna čitanja.

Višnja Rogošić

Višnja Rogošić

Osjećaj da smo na rubu, izolirani i neprilagođeni uvelike je plod i naše inercije

Razgovor s Marinom Blaževićem i Ladom Čale Feldman

Jedan od uvodnih programskih tekstova navodi dva izazova postavljena pred organizacijski odbor (Marin Blažević – direktor konferencije, Lada Čale Feldman – predsjednica organizacijskoga odbora, Morana Čale, Ines Prica, Tomislav Pletenac, Branislav Jakovljević, Suzana Marjanić i Una Bauer) petnaeste konferencije Performance Studies international: širenje interesa za samo polje i ključnu organizaciju koja se bavi njegovim istraživanjem te integriranje izvedbe (kao složenijega predstavljanja u odnosu na usmena izlaganja) u uobičajeni konferencijski program niza panela. Uvođenjem poslijepodnevnih trosatnih smjena (*shifts*) kojima je omogućeno, primjerice, radioničko predstavljanje klauzurne, niz konzultativnih susreta s

ključnim znanstvenicima ovoga područja ili koncertno izvođenje gange, drugi izazov postao je povijest, dok je smjena stekla status ravnopravnoga elementa već sljedeće PSi konferencije u Torontu. Prvi pak izazov ostaje kao poticaj sljedećemu razgovoru s Marinom Blaževićem i Ladom Čale Feldman.

Kako procjenjujete utjecaj konferencije PSi#15, pod nazivom *Kriva izvedba: neuspjeh, neprilagođenost, krivo čitanje*, na hrvatsku umjetničku i akademsku scenu, šest mjeseci nakon njezina održavanja?

Marin Blažević: Treba priznati da se već s prvim danom PSi#15 u Zagrebu dalo naslutiti ono što su mjeseci nakon konferencije samo potvrđivali. *Prelude Panelu*, koji je u dvorani Istra ZKM-a ugostio šestero vodećih europskih i američkih teatrologa i istraživača u području izvedbenih umjetnosti i studija (Lehmann, Pavis, Dolan, Roach, Reinelt, Gough), koji je provociralo i moderiralo dvoje ponajboljih predstavnika hrvatske i srpske teatrologije (Čale Feldman i Jakovljević), koji su u gledalištu pratili teo-

retičari i znanstvenici poput Tracy Davies, Alana Reada, Joes Kellehera, Nicholasa Ridouta, Jona McKenzija, Freddija Rokema, Maaike Bleeker, Adriana Heathfielda, Heike Roms te uz njih još dvjestotinjak izvedbenih umjetnika, teoretičara izvedbe i teatrologa svih generacija i s doslovce svih strana svijeta, nazočilo je ne više od četvero kazališnih kritičara, još manje dramaturga, najviše četvero teatrologa (računajući Ladu Čale Feldman i mene)

Hrvatski izvedbeni studiji nisu dakle zapravo ni "izolirani" ni "pogrešni", nego nepostojeći kao tip organizirane znanstvene mreže i akademsko-predavačke prakse, pogotovu uzmemo li u obzir da se u nas prakticiraju razmjerno razsredišteno i uz velike dugove i obveze prema tzv. "matičnim disciplinama": etnologiji i folkloristici, sociologiji, znanosti o književnosti i teatrologiji.

njihovu sudjelovanju valjalo postaviti drugačije pitanje. Naime, kako su oni utjecali na razvoj paradigme izvedbenih studija u međunarodnom kontekstu, sada napokon i u prilici da nastupe zajedno, kao scena, heterogena, ali evidentna. Odgovoru na to pitanje potrebno je puno više od pola godine.

Možda će nam u tome pomoći nastavak PSI#15 konferencije (*PSI#15 follow up*) koji početkom rujna 2010. u Rijeci organiziramo Lada Čale Feldman, Una Bauer i ja u suradnji s Davorom Miškovićem i Drugim morem. Nastavak PSI#15 zamišljen je kao simpozij tridesetak pozvanih sudionika čiji bi prilozii raspravi o temi *MISperformance* trebali biti objavljeni u knjizi i na engleskom jeziku. U međuvremenu Lada Čale Feldman, Ric Allsopp i ja uređujemo novi broj časopisa *Performance Research* u kojem objavljujemo petnaestak odabranih referata s konferencije, a u suradnji s Unom Bauer i Norom Krstulović radi se i na posebnom prilogu za *Performance Research* nazva-

nom *PSI#15 DVD SHIFTS*, kojim pokušavamo "obnoviti" program i dramaturšku strategiju programiranja, tzv. *smjena zagrebačke konferencije*, ali u drugom mediju. Ukratko, PSI#15 već radi na produžetku svoje izvedbe pa tako i – nadati nam se – produktivne recepcije.

No, da se vratim na vaše pitanje, jer valja dati sličan odgovor i kada je riječ o izvedbeno-umjetničkoj sceni. Utjecaju konferencije bili su se spremni "izložiti", njezin program svojim radovima sukreirati pa, naravno, ne samo informirati nego i provocirati tzv. "međunarodnu scenu" upravo oni koji već uvelike na njoj djeluju i imaju svoje više ili manje vidljivo mjesto u vidokrugu izvedbenih studija. Za druge je PSI#15 pružao neprimjetno ili prednamjerno zatvorenim očima ili kao projekt koji (unatoč svojoj jednkrotnosti i upravo zbog toga prolaznoj bezazlenosti) navodno poseže za već označenim teritorijima pa ga treba opstruirati, zašto ne i minirati. Ponovno, dakle, veći izazov predstavlja suprotno pitanje: je li PSI#15, koji je preko različitih suradničkih modula (već spomenutih *smjena*) u svoj program uključio tridesetak predstavnika umjetnosti performansa, *Live Art* i postdramskog teatra iz Hrvatske, a usto još toliko i iz našega neposrednog susjedstva, uspio ne samo skrenuti pozornost na lokalne i regionalne pojedinačne ili skupne potencijale nego i otvoriti nove prilike za njihovo intenzivnije uključivanje u suradničke projekte i ulazak u kritički diskurs o suvremenim izvedbenim umjetnostima, ne bi li i tamo – drugdje – djelovali sve manje kao samo prepoznata činjenica pa čak i kulturna roba, a sve više kao produktivna snaga, provokatori problemskog mišljenja, generatori ideja i afektivnog rada, primjerice mimo prisile na ekonomiju izvedbene učinkovitosti (pa i zato: *MISperformance*).

Tijekom konferencije više sam puta čula komentar kako se, usprkos zadanoj temi, pomak teško postiže te se, kroz izlaganja ili izvedbene prezentacije, o "kri-vojoj izvedbi" još uvijek razmišlja u okvirima uspjeha. Svjesno generalizirajući, zanima me kakvi su vaši opći dojmovi o pristupu postavljenoj temi?

Lada Čale Feldman: Komentari koje ste čuli logična su posljedica odnosa identiteta i razlike u bilo kojem pojmovlju, jer se, kao što znademo, identitet tek profilira kroz odnos prema vlastitoj opreci. Pojednostavljeno rečeno, o

promašaju se ne može raspravljati mimo ideje uspjeha, jer ona postavlja uvjete pod kojima promašeno procjenjuje. Naša polazišna misao i nije bila da ponudimo tematsku smjenu – dosta je uspjeha, razgovarajmo o promašajima – nego upravo da promislimo o toj uzajamnoj uvjetovanosti dvaju naizgled suprotstavljenih pojmova. Nemamo dakako pregled nad kvalitetom svih referata, ali iz ponuđenih je sažetaka bilo očito da se promjena perspektive iz koje poimamo izvedbu pokazala iznimno plodonosnom, čak i svojevrsnim rasterećenjem, pa ako hoćete i otvaranjem pojma izvedbe kroz ušicu njegove / njezine napukline i pogreške, i to kako predmetne, tako i metodološke: uostalom, izvedbeni su studiji od samoga početka smjerali izvedbi kao izgredu, kršenju granica (žanra, tradicije, prihvatljivosti i pojmljivosti), tako da je "misperformance" samo slobodni put prema krajnjim – djelomično i neugodnim – posljedicama transgresivnih ambicija pojma "performance". S druge strane, negacija je pripomogla da se taj pojam očudi, izokrene, katkada i liši svoje političke ozbiljnosti i uvjerenosti u svoj preobrazbeni potencijal, ali i da se podcrta sve što u izvedbenim studijima prkosii regulacijama razne vrste, onako kako prkose svi "mifits", to jest neprilagođeni, bilo da je riječ o ljudima, identitetima, izvedbama, kulturama ili političkim akcijama.

U skladu s "poizvedbenjivanjem" znanja i izjednačavanjem važnosti teorije i prakse unutar izvedbenih studija, kakve su mogućnosti njihova snažnijega povezivanja u domaćem obrazovnom programu, primjerice, osnivanjem Odsjeka za izvedbene studije?

Marin Blažević: Realno, mislim da su mogućnosti gotovo nikakve. Na zato što za takvim programom ne postoje interesi ili kapaciteti na izvedbeno-umjetničkoj kao i akademsko-znanstvenoj sceni. Uostalom, u sklopu nastavnih programa na dodiplomskim, diplomskom i doktorskim studijima odsjeka za dramaturgiju Akademije dramskih umjetnosti, komparativnu književnost te kulturnu antropologiju i etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu već se godinama održava niz kolegija na teme iz užeg ili šireg područja izvedbenih studija. Usto, Centar za dramsku umjetnost još uvijek, usprkos neadekvatnoj financijskoj potpori Ministarstva kulture i Grada Zagreba, uspijeva objavljivati englesko-hrvatsku, pa zbog toga i međunaro-

dno sve relevantniju *Fraciju*, današnja ažurnost u prijevodu stručne, posebno teorijske literature donedavno je bila nezamisliva, a snaga i raspon nezavisne kulturne scene, čije brojne aktivnosti u polju kulturne izvedbe postižu sve složenije i dalekosežnije učinke, važan su podujet za razvoj izvedbenih studija. No, povrh toga, za pokretanje i vođenje projekta koji bi eventualno doveo do osnivanja odsjeka za izvedbene studije potrebno je poduzeti niz radnji mahom formalno-administrativne i organizacijske prirode koje će morati pričekati neke nove generacije, koja je u posljednjih petnaestak godina nizom inicijativa i projekata, od *Fracije* do PSI konferencije, diskurzivno kreirala suvremenu scenu izvedbenih umjetnosti, a time pridonosila i specifičnom lokalnom razvoju izvedbenih studija kao istraživačke paradigme, jednostavno već dovoljno investirala da bi se sada morala iscrpljivati i u pothvatu kojega je krajnji cilj ionako upitan. Ulazak izvedbenih studija u formalne strukture akademske organizacije značilo bi, naime, izvršiti i posljednji čin njihove institucionalizacije, čemu se izvedbeni studiji uporno i ipak bezizgledno odupiru ne više samo u angloameričkom kontekstu, pokušavajući ponekad dirljivo naivni, a ponekad prikriveno imperijalni, opstati na oštrici McKenzijeve paradoksalne *liminal-norm* (liminalne normativnosti odnosno normative liminalnosti). Mislim da bi veći izazov bio pokušati osnovati neovisni centar za izvedbene umjetnosti i studije ili jednostavno za istraživanja izvedbe, koji bi mogao ulaziti u suradničke projekte i s akademskim institucijama i umjetničkim organizacijama, a da pritom ne odustaje i od svojega autonomnog djelokruga.

Ulazak izvedbenih studija u formalne strukture akademske organizacije značilo bi, naime, izvršiti i posljednji čin njihove institucionalizacije, čemu se izvedbeni studiji uporno i ipak bezizgledno odupiru (...) pokušavajući (...) opstati na oštrici McKenzijeve paradoksalne liminal-norm (liminalne normativnosti odnosno normative liminalnosti). Mislim da bi veći izazov bio pokušati osnovati neovisni centar za izvedbene umjetnosti i studije ili jednostavno za istraživanja izvedbe, koji bi mogao ulaziti u suradničke projekte i s akademskim institucijama i umjetničkim organizacijama, a da pritom ne odustaje i od svojega autonomnog djelokruga.

kruga. Primjeri sličnih organizacija su *Centre for Performance Research* u Aberystwythu i *Live Art Development Agency* u Londonu. Preimenovani Centar za dramsku umjetnost u Centar za izvedbene umjetnosti bio bi i simbolički značajan čin. No, time će se morati pozabaviti – ako uopće postoji interes i volja – neka nova generacija.

U uvodnom opisu domaćih istraživanja izvedbe istaknut je folkloristički angažman Instituta za etnologiju i folkloristiku, razvoj studija književnosti, medija i kulture na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te nova teorijska i metodološka usmjerenja Centra za dramsku umjetnost realizirana prije svega kroz objavljivanje magazina za izvedbene umjetnosti *Frakcija*. Uz ova teorijska, možete li istaknuti i izvedbena žarišta nove paradigme u Hrvatskoj?

Marin Blažević: Izvedbene studije kao istraživačku paradigmu, a onda i Performance Studies international kao njezinu međunarodnu strukovnu organizaciju u prvom redu određuje izazov, kako poziva Schechner, "integriranja studiranja i činjenje izvedbe", odnosno, kako će Dwight Conquergood, "odbijanja i prevladavanja (...) podjele rada između teorije i prakse, apstrakcije i utjelovljenja". U tom smislu, prvi je istraživač izvedbe u nas bio Branko Gavella, o čemu smo Lada i ja nedavno pisali u članku "Translate or Else: Marking Global Troubles of Performance Research in Croatia".

Pokretanjem časopisa *Prolog* krajem šezdesetih otvorena je mogućnost korespondiranja teorijskog odnosno kritičkog mišljenja i alternativnog, tzv. studentskog pa mladog kazališta, ali i hepeninga i umjetnosti performansa u drugoj polovini šezdesetih i tijekom sedamdesetih (Gotovac, Kugla glumište, Coccoleomocco, Pozdravi i drugi). Takva situacija jest pogodovala nicanju izvedbenih studija, ali žalost bez rezultata. *Prolog* se, osim u svojih prvih nekoliko godišta bliske povezanosti s IFSK-om, nije usuđivao potpuno prikloniti transgresivnom gestusu ondašnje izvedbeno-umjetničke alternative, a njezini pak predstavnici, iako skloni artikulaciji svoje poetike, nisu bili spremni ozbiljnije teorijski reflektirati izvedbene izazove izvan vlastitih estetskih i, budimo realni, produkcijskih interesa. Pogledamo li kako i danas još uvijek predstavnici Coccoleomocca i Kugla glumišta komentiraju rad druge skupine,

vidjet ćemo da se tu nije odmaklo dalje od anegdota. Ne kažem da je na njima trebalo biti da preuzmu višestruku ulogu umjetnika u izvedbenoj praksi, poetičara, teoretičara pa i pedagoga, kakvoj je u nas do tada bio dorastao jedino Gavella, nego samo da su oni eventualno mogli biti predmetom teorijskog istraživanja izvedbenih studija, pa čak i generatori razvoja njihova diskursa, ali ne i akteri teorijske akcije ili frakcije koji su spremni autorefleksiju podrediti poopćavajućoj refleksiji kulturne, a napose umjetničke izvedbe. Onaj pak koji je bio svjestan da bi se takav deficit mogao kad-tad odraziti i na deficitarnost ne samo u budućim produkcijskim prilikama nego i eventualnim vrednovanjima povijesne relevantnosti neovanguardnih stremjenja sedamdesetih, a koji bi naposljetku morali dovesti i do preuzimanja vodećih institucionalnih pozicija, bio je Branko Brezovec. Njegova taktika delegiranja zadataka teorijskog osmišljavanja najprije na Branka Matana pa na Gordanu Vnuk bila je kratkog dometa (pa je u kasnije doba Eurokaza nerijetko poprimala i groteskne razmjere) te, rekao bih, tek prilična u nadi da će u nekom trenutku možda ipak aktivirati Vjerana Zuppu. No da se Zuppa, s druge strane, napokon okrene izvedbi, performansu i performans-teatru trebalo je čekati tek nedavno objavljenu knjigu *Teatar kao škola*, u kojoj, na žalost, nije demonstrirano puno više od anegdotalnosti, proizvoljnosti i neinformiranosti upravo u pokušaju obračuna s postdramskim teatrom i – izvedbenim studijima.

Tragamo li, dakle, za programatski postavljenim projektom "prevladavanja podjele rada između teorije i prakse" kojemu bi ishodište bilo u umjetničkoj produkciji, morat ćemo preskočiti osamdesete i devedesete te prepoznati kompleksnost ukupnog – upravo transdisciplinarnog – djelovanja BAD.co pa u tom autorskom društvu posebno izvođača-dramaturga-redatelja-teoretičara-urednika Ivane Ivković i Tomislava Medaka, ustoi i producenta, programera i pedagoga Gorana Sergeja Pristaša, a u prvim danima društva i dramatičarke Ivane Sajko (uz njih, četvero izvođača BAD.co, Nikolina Pristaš, Ana Kreitmeyer, Zrinka Užbinec i Prvdan Devlahović, ujedno su i koreografi u samostalnim ili suradničkim projektima). Redatelj-dramaturzi poput Ivice Buljana i danas Olivera Frlića, obojica suvereni i u artikulaciji kritičkog i teorijskog mišljenja ne samo vlastite umjetničke prakse, potvrđuju da se izved-

beni studiji, iako ne nužno tako nazivani, u nas razvijaju, osim u interdisciplinarnim zonama znanosti, i u interdisciplinarnoj, ili ako hoćete *liminalnoj* zoni umjetničke prakse u kojoj svoje raspone, svoje potencijale da pomiče i mijenja, istražuje dramaturgija. U tom smislu PSI#15 je i predložio koncept i format smjene/pomaka (*shift*) kao izazov nove dramaturgije – izvedbe.

Postoje li prednosti hrvatskoga "kašnjenja", "izolacije", "pogrešne" pozicije unutar svjetskoga polja izvedbenih studija?

Lada Čale Feldman: Prvo, ističem da u dobrom dijelu naše znanstvene genealogije ove paradigme, koliko god ona bila uzana, nije bilo kašnjenja – dapače, i prije i usporedo s usvajanjem američkoga folklorističkog pojma "izvedbe" u nas su se udomačila znanja s njemačkoga i ruskoga teorijskog područja u kojima anglo-američka teorija doznaje nešto kasnije, tako da su usporedbena mjerila i kritičnost prema operativnosti pojma zaživjeli zarana, samo u okvirima folkloristike. Isto, međutim, vrijedi i za "ažurnost" naše kazališne i likovne scene šezdesetih, iako je pitanje koliko se ona smatrala umjetničkom središnjicom koliko rubom. Tako se pokazuje da u nas kasni jedino institucionalizacija ovoga hibridnoga područja, njegova legitimacija ispod ili iznad teatrološkoga krovništva. Hrvatski izvedbeni studiji nisu, dakle, zapravo ni "izolirani" ni "pogrešni", nego nepostojeći kao tip organizirane znanstvene mreže i akademsko-predavačke prakse, pogotovu uzmemo li u obzir da se u nas prakticiraju razmjerno raz-središteno i uz velike dugove i obveze prema tzv. "matičnim disciplinama": etnologiji i folkloristici, sociologiji, znanosti o književnosti i teatrologiji. Interes za ovo područje u nas je u znanstvenom smislu relativno slab, ali raste među studentskom populacijom. Osjećaj da smo na rubu, izolirani i neprilagođeni uvelike je plod i naše inercije da se u "svjetsko polje" uključimo, bez straha da ćemo izgubiti nešto od svoje specifičnosti, jer izvedbeni studiji barem se trse puno raspravljati o kulturnim razlikama. S druge strane, na nama je da upozoravamo kako se u opoziciji Zapada i egzotičnog Istoka pomeo ovaj dio svijeta kao svojevrsna socijalizmom zastavljena kulturna i intelektualna siva zona, premda su se u njoj o dobrom dijelu sada aktualnih pitanja i tijekom socijalizma vodile žive rasprave, primjerice o političkom naboju popularne kulture, o uporabi folkloru kao distorziji i "folklorizmu", o svakodnevnim izvedbama, političkim rituali-

ma itd., samo što su se te diskusije vodile izvan užega područja teatrologije, a danas su, pod utjecajem "svjetskog polja", ušle u dio njezinih obveza.

Konferencija je započela za nas aktualnim uvodnim panelom "Prijateljska vatra: teatrologija i izvedbeni studiji" tijekom kojega je šest vodećih teoretičarki i teoretičara spomenutih područja razgovaralo o izazovima toga suprotstavljanja. Na koji biste ga način vi komentirali?

Lada Čale Feldman: Pa ovo se pitanje na neki način veže uz prethodni odgovor: iako su i Hans-Thies Lehmann i Patrice Pavis nesumnjivo osobe koje su se otvorile izazovima izvedbenih studija – prvi svojom deskriptivnom poetikom postdramskog kazališta, drugi svojim interesom za interkulturalne kazališne poetike – bilo je očito da se s europske strane ovaj polemički odnos nastoji pripitomiti kao gotovo izlišno pitanje, stvar naziva i institucijskih ovlasti, ne i merituma, zbog čega je u diskusiji i Freddie Rokkem, izraelski profesor, upozorio kako mu nedostaje "vatre" i sućeljavanja u intervencijama pojedinih sudionika. No treba znati da i u okvirima samoga udruženja Performance Studies international ne postoji jednodušna suglasnost o tome do koje mjere ova paradigma može slijediti eksplozivni put pojma što ga je u svojoj knjizi *Izvedi ili snosi posljedice* ocrtao Jon McKenzie. Drugim riječima, povrat nekoj vrsti metodoloških, predmetnih, a onda i disciplinarnih ograničenja za mnoge je *sine qua non* minimuma znanstvene koherencije koje širenje paradigme ozbiljno ugrožava. Jill Dolan i Janelle Reinelt svaka su na svoj način upozorile na nuždu da se u novim kontekstima ponovno promisli o imperijalističkom značaju širenja određene vrste znanstvenoga jezika, znanstvenih interesa i analitičkih rešetki, koje možda ne vode dovoljno računa o lokalnim specifičnostima. Stoga nije čudo da se u diskusiji pokazalo kako su mnogi sudionici konferencije željeli više doznati o odnosu ovih dvaju modusa izučavanja kazališnog fenomena u Hrvatskoj i njezinim susjednim zemljama, no treba napomenuti da je uvodni panel bio poklon Zagrepčanima, a ne sudionicima konferencije: htjeli smo da vide i čuju znanstvenike čije su knjige, tako Lehmann, Pavisa i Roacha, a nas prevedene i rasprodate, pa stoga očito intrigantne i čitane, kao što je Jill Dolan čitana na engleskom jeziku na svim kolegijima iz feminističke kritike, bilo Centra za ženske studije ili Hrvatskih studija i Filozofskog fakulteta u Zagrebu.